

*Стасюк В. В., доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ гуманітарного інституту
НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)*

БОЙОВІ ФОРМФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ СТРАХУ

У статті викладені погляди на причини виникнення страху за своє життя і здоров'я у військовослужбовців під час ведення бойових дій. Розкрита система впливу несприятливих факторів, які перешкоджають досягненню поставлених цілей, та дві основні групи психогенних факторів, що створюють ускладнення в діяльності військових фахівців та підвищують імовірність виникнення страху в умовах ведення бойових дій. Наведені дані щодо впливу психічної напруги на бойову діяльність військ. Показано психологічні особливості діяльності військовослужбовців у бойовій обстановці. Інформація призначена командирам (начальникам), офіцерам структур по роботі з особовим складом та військовим психологам в якості інформативної бази.

Ключові слова: страх, фактор, бойові дії.

В статье изложены взгляды на причины возникновения страха за свою жизнь и здоровье у военнослужащих во время ведения боевых действий. Раскрыта система влияния неблагоприятных факторов, которые препятствуют достижению поставленных целей, и две основные группы психогенных факторов, которые создают осложнения в деятельности военных специалистов и повышают вероятность возникновения страха в условиях ведения боевых действий. Приведены данные относительно влияния психического напряжения на боевую деятельность войск. Показаны психологические особенности деятельности военнослужащих в боевой обстановке, которые часто вызывают у военнослужащих чувство тревоги и обеспокоенность, неуверенность и страх, а порою отчаяние и обреченность. Информация предназначена командирам (начальникам), офицерам структур по работе с личным составом и военным психологам в качестве информативной базы.

Ключевые слова: страх, фактор, боевые действия.

Військова психологія серед інших завдань ставить перед собою завдання виявити причини й кореляти страху, знайти “протиотруту” до нього в нервово-психічній і духовній організації самого воїна, у навколишньому для нього бойовому соціумі, у механізмах технологій психічної саморегуляції, психотропних інгредієнтах фармакологічних препаратів, лікарських трав. Вона ставить перед собою завдання досліджувати мотивацію й бойові установки воїнів, специфіку цілей бойової діяльності, використання прийомів військової хитрості й маскування для досягнення раптовості й психологічної переваги над супротивником і т.п.

На сьогоднішній день є очевидним, що бій – це не тільки узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневри, але насамперед – запекле протиборство цілеспрямованих, мислячих, спонукуваних особистими переконаннями людей, які відчувають, володіють навичками й уміннями, волею й надіями. І від того, у якій зі сторін моральна готовність і психологічні здатності виявляться краще сформованими, мобілізованими і адекватними потребам сучасного бою, у визначальному ступені буде залежати успіх у бою.

Страх на війні витканий з безлічі протиріч неоднакового сприйняття різними людьми одних і тих самих проявів ратного життя. По-різному відчувають бій

недосвідчені солдати й ті, хто вже бував на війні. Останні тягнуться до неї, зазнаючи наркотичної насолоди від хвиль адреналіну в крові. І навіть відчуття одної людини, що потрапляє в різний час у схожі ситуації, бувають дуже часто неоднаковими.

Страх проходить або ж під впливом нових, сформованих у ході бою ситуацій, коли зміна “акторів і декорацій” виводить солдата із пригнобленого стану, або ж у тому випадку, коли стрес виявився поштовхом для мобілізації внутрішніх сил людини, і за допомогою волі боєць переборює цей паралізуючий свідомість кокон. Але іноді страх вводить людину в стан гнітючої прострації, у бійця повністю або частково порушується можливість адекватно діяти й мислити, і з такою ситуацією він упоратися самостійно не в змозі. Як пояснюють вчені, у таких випадках вмикаються захисні функції організму, і щоб відгородити психіку від руйнівного впливу негативних факторів, повністю паралізується воля й свідомість людини, і вона, не впадаючи в безпам'ятство, повністю абстрагується від навколишнього світу. На війні дуже часто така “захисна функція” приводить людину, що перебуває у трансі, до загибелі. Вона – майже труп, якщо не прийдуть на допомогу товариші.

Слід зазначити, що страху за своє життя і здоров'я у ході ведення бойових дій можуть бути піддані як військовослужбовці, котрі

беруть у них безпосередню участь, так і некомбатанти – представники цивільного населення, які не воюють, проте випадково чи навмисно опинились у зоні ведення бою. Події та явища, які виступають активаторами страху в умовах війни, збуджують це почуття у свідомості кожної людини. Різниця полягає лише в тому, що у військовослужбовця, через його спеціалізовану професійну підготовленість, поріг збудження страху є однозначно вищим, ніж у пересічної цивільної людини. Інакше кажучи, цивільну людину можна злякати раніше і меншим за інтенсивністю прояву явищем або подією.

Екстремальний характер бою обумовлений небезпекою для здоров'я й життя військовослужбовців, фактором раптовості, високою динамікою й інтенсивністю подій, дефіцитом часу й ресурсів, порушенням режиму сну, діями військ у нічний час, у погану погоду, при недоволі інформації й т.д. У таких умовах на особовий склад підрозділів діє система несприятливих факторів, які перешкоджають досягненню поставлених цілей. Вони часто викликають у військовослужбовців почуття тривоги й занепокоєння, непевності й остраху, а часом розпачу й приреченості. Крім того, особовий склад нерідко відчуває вплив психічної напруженості, втоми, різних страхів.

Наприклад, у ході бойових дій у Республіці Дагестан відбувся такий епізод: взвод у кількості 40 чоловік при наступі на західну окраїну с. Тандо пересувався трійками. По мірі віддалення від офіцерів солдати лягали в укриття й, за винятком 6-9 чоловік, які перебували ближче всього до офіцерів, в атаку не піднімалися [1].

Застосування у бою сучасних засобів ураження великої потужності зумовлює швидкоплинність бою, особливо зустрічного. Умови бою вимагають від солдата великої напруги моральних і фізичних сил, що висуває нові, більш високі вимоги до воїна, його виховання й навчання, тому він повинен бути сильним духом, морально загартованим, таким, що володіє непохитною волею до перемоги, фізично підготовленим і здатним переборювати будь-які труднощі й тяготи.

Ось як характеризує страх на війні І. Панченко, який під час афганської війни був заступником командира мотострілкової роти, у своїй серії інтернет-публікацій “Афганская война, ее другая сторона”: “У повсякденному житті людина не зазнає стільки стресів або страху, як на війні. Страх є супутником будь-якої війни. Страшно за

себе, за підлеглих, страшними є загиблі, особливо коли дві години тому він був молодим і квітучим хлопцем, а зараз це обрубок, що обмивають в останню путь на батьківщину. Страх закладений у нас у вигляді інстинкту самозбереження при народженні. Чи так страшно на війні? Так, страшно, але людина звикає до всього. Страх на війні – це момент, а не сталість. І все залежить від психіки людини, чи зможе вона придушити почуття страху, або це почуття переросте в паніку й загибель солдата буде неминучою. Наслідки страху різні, один непритомніє, інший панікує... Моменти страху на війні природні, вони з'являються тоді, коли загибель здається неминучою. І головне в цей момент – не піддатися паніці, включити мислення, придушити почуття страху. Страх, який заволодів командиром, приведе не тільки до його загибелі, але й до загибелі підлеглих, а в цілому – до невиконання бойового завдання” [4].

Цікавими є дані, які були опубліковані в США за результатами війни у В'єтнамі: “...Виражений страх відчувають 80–90 % учасників бою. З них у 25 % спостерігається блювота... Часте почуття страху заважає солдатам застосовувати зброю... Лише близько 25 % застосовують зброю в бою. У 20 % була зафіксована нездатність контролювати функції сечовипускання й шлунку... Причому ця цифра є практично незмінною із часів Другої світової війни” [6].

Моральна готовність військовослужбовця до бойових дій проявляється в його прагненні вольовим порядком впливати на такі складові своєї психіки, як страх, інстинкт самозбереження, егоцентризм, сталі стереотипи поведінки заради виконання значимої мети. Крім того, військовослужбовець, готовий до виконання бойового завдання, повинен володіти силою волі, самосвідомістю й відповідальністю.

Діяльність військовослужбовців у бойовій обстановці настільки насичена емоційними переживаннями, що емоційна напруга вважається однією з характерних рис військової праці. Вплив на психіку людини на війні здійснюється безліччю факторів. Відповідно, на моральну готовність впливають також різні несприятливі фактори. Одним із несприятливих факторів, що впливають на ступінь готовності військовослужбовців до бойових дій, є біологічний страх.

За досвідом війни у В'єтнамі американські психологи дійшли до висновку, що психотравмуючі фактори, у контексті

їхнього впливу на психіку солдатів щодо формування біологічного страху, можна розділити на три групи.

Перша група (найбільший ступінь впливу) включає:

- загрозу життю або поранення;
- вбивство солдатів супротивника й місцевого населення;
- спостереження загибелі товаришів по службі, солдатів супротивника й мирного населення.

Друга група (середній ступінь впливу) характеризується:

- непередбачуваністю обстановки;
- важкими кліматичними умовами;
- ізоляцією від рідних і близьких, від суспільства;
- можливістю потрапити в полон.

До третьої групи відносяться:

- постійна зміна товаришів по службі;
- зростання страху бути вбитими або пораненими з наближенням строку ротації у зоні ведення бойових дій;
- усвідомлення безглуздості дій (війни) [6].

Схожої думки дотримується професор М.М. Решетніков. На його думку, основні негативні психологічні фактори, які впливали на ведення бойових дій особовим складом радянських військ у ДР Афганістан, були наступними:

1. Безпосередньо пов'язані із збройною боротьбою:

- реальна загроза життю;
- висока фізична й психічна напруга;
- постійна присутність психотравмуючих ситуацій (найбільш сильні з них були пов'язані із загибеллю товаришів);
- прямий психологічний вплив несприятливих екологічних факторів;
- нерідко — тривала відсутність достатньої кількості їжі й води для задоволення вітальних потреб;
- негативізм і ворожість населення не тільки в районах рейдових походів (як правило, контрольованих бойовиками), але й на контрольованій радянськими військами території;
- усвідомлення того, що супротивник є більше досвідченим, належить до старшої вікової групи й краще адаптований (фізіологічно й психологічно) до ведення бойових дій в умовах гірничо-пустельної місцевості;
- висока загроза мінного ураження;
- рейдовий характер бойових дій, що обумовлює порушення чергування природних режимів “сну-пильнування”, і

який супроводжується часто малопередбачуваною зміною періодів максимальної напруги фізичних резервів, фізіологічних і психічних і функцій з періодами відносного спокою — при знаходженні у пунктах постійної дислокації, на заставах і в засідках (в останніх двох випадках “відносний спокій” було б вірніше характеризувати як “стрес очікування”).

2. Психологічні фактори другої групи:

- тривалий відрив від родини;
- обмеженість емоційних і інтелектуальних контактів тільки своєю статеві-віковою групою;
- культурний голод;
- надзвичайно низька кількість подій, що викликають позитивні емоційні переживання;
- відсутність контактів з населенням і можливостей для реалізації адекватної для цього віку статево-рольової поведінки;
- високий ступінь ризику інфекційних захворювань;
- незвичний ландшафт;
- різні переживання, пов'язані з харчуванням і обмундируванням [5].

Найбільш характерною психологічною рисою бойової обстановки є постійна загроза самому життю військовослужбовця. Він змушений діяти в умовах цієї загрози й, цілком природно, постійно реагує на неї. Дана реакція проявляється через повторюване почуття страху. Все це, за певних умов, може зломити психічний опір організму, привести до емоційного зриву [2].

Природно, що в умовах тривалого ведення бойових дій це може привести (й призводить) до появи негативних домінуючих емоційних відчуттів, що й підтверджують дослідження військових психологів. Наприклад, Я. Агрель зі шведського інституту військової психології вважає, що 80-90 % бійців постійно відчують страх у бою, що для них є цілком звичайним явищем.

Відомо також, що якщо військовослужбовець в бойовій обстановці тривалий час перебуває у стресових умовах, то в нього може виникнути психологічне виснаження, яке суттєво знижує поріг опору виникненню біологічного страху. Постійні напруги накопичуються на основі страху смерті й інстинкту самозбереження. Почуття страху в бою є природним для людини. Прискорюють психічне виснаження розриви снарядів і гранат, гул авіації, шум бойової техніки, елементи атакуючих і т.п. Значно загострюють емоційність сприйняття стогони

поранених, вид убитих, руйнування, завали, пожежі й інші подібні подразники. Відповідно, можна припустити, що вітальний страх, страх за своє життя і здоров'я виникає у військовослужбовця (або ж процес його виникнення прискорюється) через усвідомлення наявності близьких джерел безпосередньої летальної загрози, наприклад:

- вибухи бомб, ракет, снарядів, гранат у полі зору чи в безпосередній близькості;
- вид атакуючого супротивника (будь-якої бойової техніки, ворожих солдатів), який проводить свою атаку в його напрямку;
- ведення обстрілу по позиції військовослужбовця, або ж наявність відомостей (інколи – непідтверджених) про те, що противник от-от почне обстріл позицій;
- отриманий наказ на виконання бойового завдання, при наявності відомостей (інколи – непідтверджених) про те, його виконання пов'язане із ризиком загинути (опір чинитиме значно сильніший супротивник, місцевість замінована або прострілюється снайперами) і т. ін.

Цікаві, у зв'язку із цим, спостереження й досвід полководців минулих війн щодо управління поведінкою воїнів у період очікування бою. Так, римляни в бою при Каннах обмежували кількість шеренг, прагнучи уникнути передчасного виснаження психіки воїнів видом бою.

Праці М. Скобелева, М. Драгомирова й деяких інших воєначальників містять цікаві дані про вплив психічної напруги на бойову діяльність військ. Приміром, О. Суворов дотримувався правила, щоб його війська не перебували у довгостроковому очікуванні майбутнього бою, тому що це призводить до перенапруги психіки й зниження бойової активності.

Описуючи структуру страху в солдатів у період російсько-японської війни 1904-1905 рр., Г. Шумков відзначав у наляканих воїнів складність контролювати ситуацію, їхню нездатність відтворювати епізоди бою, особливості своїх дій. Він розглядав це як найбільш характерні розлади психіки у бою. Згідно зі спостереженнями Г. Шумкова, втома й потрясіння були головними причинами отримання “правдивих ран” у бою [8].

Емоція страху – корисне надбання людини у процесі філо- й онтогенетичного розвитку. Страх служить попередженням людині про майбутню небезпеку, дозволяє мобілізувати внутрішні сили й резерви для її запобігання або подолання. За змістом

переживання біологічного страху проявляється у вигляді страху смерті, болю, поранення, страху залишитися калікою.

У кожної людини існує індивідуальна межа психічної напруги, після перетинання якої в її поведінці починають домінувати захисні реакції: камуфляжу (спроби сховатися, замаскуватися), прагнення ухилитися від небезпеки, залишити загрозливу обстановку, як би зменшитися в розмірах, зайнявши ембріональну позу. Відчуючи афективний страх, воїн інколи “ціпеніє”, не може зрушитися з місця, або біжить, нерідко убік джерела небезпеки.

Встановлено, що “безстрашних” психічно нормальних людей не буває. Уся справа в митях часу, необхідного для подолання розгубленості, для раціонального ухвалення рішення про доцільні дії. Реакція на страх, як відзначалося раніше, залежить як від особливостей нервової системи, так і від рівня психологічної підготовленості військовослужбовців до зустрічі з небезпекою, від характеристики їхньої мотиваційної сфери.

Індивідуально психологічна специфіка реагування людей на небезпеку також проявляється у тому, що вони відчують піки негативного переживання в різний час. У ряді досліджень встановлено, що приблизно 39 % воїнів відчують найбільший страх перед боєм, 35 % – у ході бою, і 16 % – після бою.

Аналіз бойової діяльності різних категорій військовослужбовців показує, що основні психологічні труднощі викликають фактори реального бою, які здійснюють гнітючий вплив на психіку воїна або ведуть до її перезбудження, а надалі й до зриву діяльності.

Загалом у військовій психології прийнято виділяти дві основні групи психогенних факторів, що створюють ускладнення в діяльності військових фахівців та підвищують імовірність виникнення страху в умовах ведення бойових дій [3]:

- *група А* – фактори, які здійснюють безпосередній емоційний вплив на особистість військовослужбовця;
- *група Б* – фактори, які здійснюють опосередкований емоційний вплив та залежать від професійних можливостей військовослужбовця.

Більш докладно їх можна сформулювати наступним чином:

А 1 – небезпека: життя свого власного, підлеглих, пошкодження озброєння і військової техніки, без яких неможливе

виконання бойового завдання, а також життя рідних і близьких.

Небезпека сприймається як об'єктивно існуючий збіг обставин або предметів, що загрожують життю й здоров'ю людей. При цьому вона може бути реальною або уявною.

Сприйняття небезпеки іноді залежить від індивідуальних особливостей воїнів: одні схильні перебільшувати ступінь небезпеки, інші – недооцінювати. І те й інше є шкідливим у бойовій діяльності, тому що в бої небезпека майже завжди реальна. Безпосереднє сприйняття небезпеки повинне бути адекватним. Для цього вона не повинна застати воїна зненацька або викликати в нього почуття страху. Це можливо при розвиненій стійкості в оцінці реальної небезпеки й обачності при начебто безпечній ситуації.

Неадекватне сприйняття небезпеки веде до помилок, до перенапруженості, до зриву діяльності. При цьому зростає загроза поразки від супротивника. Воїнові необхідна холонокровність перед обличчям смертельної небезпеки, хоробрість, витримка, самовладання.

А 2 – раптовість (несподіванка). Як правило, її ефективний вплив на психіку людей досягається за трьома основними параметрами: за часом, за місцем і за рішенням. Наприклад, захоплення ініціативи у виборі часу, місця удару, здійснення маневру – своїми військами або силами противника.

А 3 – новизна (нестандартність) обстановки. Між гарантією прогнозу й реальним розвитком бойової ситуації, як правило, виявляється розрив, що є в бою джерелом дистресу. Причина цього вбачається у невідповідності між розумінням ситуації особою, яка приймає рішення, й реальним її розвитком.

Досвід збройних конфліктів у Кореї, В'єтнамі, в Афганістані, на Близькому Сході показав, що способи дій супротивника в ході війни змінюються періодично. У кожному конкретному ж бою застосовуються окремі зовсім нові елементи, прийоми, дії, які ставлять протиборчі сторони у дуже складне становище, викликане фактором новизни.

А 4 – невизначеність. Це дефіцит або суперечливість особистісно значущої інформації. Бойова обстановка, як правило, буває дуже невизначеною через швидкоплинність та мінливість подій. До того ж, застосовувані супротивником перешкоди всіляко знижують вірогідність отримання достовірної інформації,

підвищують ступінь її невизначеності. Не можуть виключати й недолік інформації про супротивника й технічні бойові засоби. Військовослужбовці в бою змушені часто оцінювати обстановку за порівняно неповною і недостатньою інформацією про дії противника.

За неповною, уривчастою інформацією воїн повинен вміти прогнозувати картину майбутніх дій.

А 5 – відповідальність за ухвалені рішення і його виконання перед країною, перед старшим командиром, перед законом і моральними вимогами, перед підлеглим особовим складом.

А 6 – негативні емоційні реакції взаємодіючих фахівців: старших начальників, рівних за взаємодією й підлеглих виконавців. Цей фактор впливає як на командирів, так і на інших членів бойового розрахунку командного пункту (КП), на командирів підрозділів, на їхніх операторів і приводить до зниження якості бойової роботи. Він може викликати загострення вже наявних затяжних конфліктних ситуацій і стимулювати виникнення нових міжособистісних конфліктів. Нервозність, прояв остраху бою й відповідальності за невдачу, непевність у діях старших начальників, командирів, нечіткість команд і доповідей можуть знизити ефективність бойової діяльності особового складу і, навпаки, обстановка впевненості в перемозі, спокою, товариської взаємодопомоги й довіри, бойового азарту в колективі полку в бою мобілізують сили воїнів.

А 7 – монотонія від надлишку часу в період тривалого очікування здатна дестабілізувати діяльність окремих воїнів, у тому числі й командирів, що володіють такими особливостями характеру, як: демонстративність, збудливість, гіпертимність, афективна екзальтованість.

А 8 – групова ізоляція, вимушена самотність при виконанні бойових завдань. Особливо важко переноситься екстравертами.

А 9 – клаустрофобія – острах замкнутого простору, наприклад, в укритті при нанесенні ударів противником. Супроводжується неусвідомленим прагненням покинути це укриття, незважаючи на ще більш зростаючу при цьому загрозу безпеки.

А 10 – кров, важкі поранення або смерть бойових товаришів, руйнування укриттів, будинків або бойової техніки, як правило,

паралізує непередбачену для холоднокривого сприйняття всього цього психіку людини.

А11 – дискомфорт – відсутність нормальних умов для життя й бойової діяльності.

До групи факторів “Б” можна віднести:

Б1 – дефіцит часу на оцінку бойової обстановки, вироблення й прийняття рішень в умовах високих швидкостей переміщення особового складу та військової техніки супротивника. Навіть у спокійній і мирній обстановці, якщо людина кудись спізнюється або щось не встигає зробити, то при цьому відчуває психологічний дискомфорт. А в умовах психічної напруженості у бою цей дискомфорт набуває гнітючого значення.

Б2 – зростання темпу дій. Все це вимагає швидкості як моторних дій, так і прийняття рішень. При цьому ефективність майбутнього рішення може бути забезпечена на основі випереджальної дії, передбачення назріваючих подій.

Б3 – висока інтелектуальна складність рішень. Розкриття задуму дій супротивника є найбільш складною творчою роботою будь-якого командира. Супротивник може використовувати фактор військових хитрощів, вводити в оману, діяти декількома угрупованнями. Тому в бойовій ситуації дуже важливо правильно оцінити, які угруповання супротивника виконують відволікаючі й розвідувальні завдання, а яке – ударні.

Б4 – надлишок інформації. У військової техніки, як і в особового складу, існують межі можливостей щодо одночасної обробки певної кількості цілей за одиницю часу. Але супротивник завжди нав’язує свою тактику й вирішує свої завдання різними силами, які можуть перевищувати можливості частини (підрозділу). Командир у будь-якому разі зобов’язаний продовжити виконання бойових завдань, всякою ціною перешкодити реалізації задумів супротивника. Об’єктивний (параметричний) пріоритет ворога є важким психогенним фактором діяльності в таких ситуаціях.

Б5 – сполучення декількох видів діяльності одночасно:

а) аферентні (відцентрові) операції – сприйняття інформації: зчитування її з екранів ІКО, із приладів, одержання наказів і команд із вищих КП засобами зв’язку й АСУ, одержання інформації від представників взаємодіючих сил у зоні відповідальності, від командирів підлеглих підрозділів і членів бойового розрахунку КП частини, від

найближчих постів і рот РТВ за засобами зв’язку, від військ, які прикриваються, і постів візуального спостереження, контроль за результатами стрільби;

б) логічні операції – пов’язані з переробкою інформації, оцінка обстановки й ухвалення рішення на постановку вогневих завдань підрозділам (цілевказівка, цілерозподіл);

в) еферентні (розподільні) операції – пов’язані зі здійсненням ухвалених рішень з цілевказівки, цілерозподілу (натискання кнопок, перемикачів, віддача команд голосом по наявних лініях зв’язку).

Б6 – ступінь злагодженості дій фахівців: членів бойового розрахунку КП і командирів підрозділів, що перебувають у взаємодії із командиром.

Б7 – високий рівень психофізичного стомлення (втома) [3].

Сукупність перерахованих факторів створює психологічне навантаження, яке негативно впливає на командира зрбр при керуванні вогнем. Його інтенсивність в конкретній ситуації діяльності залежить від сумарного впливу факторів, але з обов’язковим домінуванням у загальному навантаженні окремих з них [7]. Величина й структура психологічного навантаження в різних ситуаціях визначається особливостями конкретної діяльності. Так, при керуванні вогнем зрбр на полігоні найбільший емоційний вплив на командира здійснює робота по швидкісній малорозмірній цілі. При керуванні вогнем у ході тактичних навчань із бойовою стрільбою командири зрбр, на їхню думку, відчували психологічне навантаження в 3 рази більше, ніж під час тактичних навчань із заліковими навчальними стрільбами й у 5 разів більше, ніж у ході тактичних навчань із навчальними стрільбами.

Таким чином, збільшення особистісної значимості ситуації для військовослужбовця приводить до значного зростання психологічного навантаження (напруженості).

Психічна напруженість – це стан, який може бути також обумовлений передбаченням (уявою) негативного розвитку подій, або, інакше кажучи, тривогою. Нагадаємо, що виникаючий стан називається тривогою, якщо джерело небезпеки є невизначеним або неусвідомленим. Наступною після тривоги психоемоційною реакцією, за умови збереження існуючого впливу стрес-стимулів, буде саме страх.

Знання природи страху та динаміки його прояву дозволить командирам, їх заступникам по роботі з особовим складом та військовим фахівцям відповідного профілю доцільно планувати бойові дії, диференційовано підходити до розміщення

особового складу і розподілу бойових завдань, прогнозувати реакції й поведінки військовослужбовців у бою, розробляти й здійснювати експрес-програми попередження й подолання негативних психічних станів військовослужбовців.

Література

1. Иванов Б. Основные пути формирования моральной готовности и психологической способности военнослужащего к боевым действиям / Б. Иванов // Ориентир. – 2011. – № 8. – С. 26-29.
2. Коробейников М.П. Современный бой и проблемы психологии / М.П. Коробейников. – М.: Воениздат, 1972. – 236 с. 83
3. Корчемный П.А. Военная психология: методология, теория, практика / П.А. Корчемный. – М.: Воениздат, 2008. – 280 с. 84
4. Панченко И. Афганская война, ее другая сторона. Часть 21 [Электронный ресурс] / И. Панченко // Афганская война, ее другая сторона. – 2011. – Ч. 21. – Режим доступа до ресурсу: <http://brovari.kiev.ua/main/politika/1048-afganskaya-voyna-ee-drugaya-storona-chast-21.html>.
5. Решетников М.М. Психология войны: от локальной до ядерной. Прогнозирование состояния, поведения и деятельности людей / М.М. Решетников. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2011. – 496 с. 165
6. Синявская Е.С. История войн России XX века в человеческом измерении. Проблемы военно-исторической антропологии и психологии / Е.С. Синявская. – М.: РГГУ, 2011. – 336 с. 179
7. Стасюк В.В. Страх і паніка на війні: [монографія.] / Василь Васильович Стасюк. – К.: НУОУ, 2013. – 290 с.
8. Шумков Г.Е. Предмет и область военной психологии / Г.Е. Шумков // Русский инвалид. – 1910. – №270. – С. 18.

Stasyuk V. V., doctor of psychological sciences, professor

BATTLE FORMFACTORS OF ORIGIN OF FEAR

In the article looks are expounded to reasons of origin of fear for the life and health for servicemen during the conduct of battle actions. The system of influence of unfavorable factors which hinder to achievement of the put aims is exposed. and two basic groups of psychogenic factors which create complications in activity of soldiery specialists and promote probability of origin of fear in the conditions of conduct of battle actions. Cited data in relation to influence of psychical tension on battle activity of troops. The psychological features of activity of servicemen in a battle situation, which often cause for servicemen sense of alarm and disturbance, uncertainty and fear, are shown, and sometimes despair and doom Information is intended to the commanders (to the chiefs), officers of structures on work with a personnel and psychologists of soldieries as an informing base.

Keywords: fear, factor, battle actions.